

## מיכאל קרן

משה הלינגר (בהשתתפות ברוך זיסר), 2019 / **מדינת ישראל לאן? אתגרים לזהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל ומתווה להתמודדות עמם.** ירושלים: מאגנס. 592 עמודים.

בספרו רחב היריעה בוחן משה הלינגר בקפידה את השסעים החברתיים במדינת ישראל, ומציע בתוך כך עדכון לספריהם המכוננים של דן הורוביץ ומשה ליסק "מישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהיליה פוליטית" ו"מצוקות באוטופיה: ישראל – חברה בעומס־יתר", שתיארו לפני כמה עשורים את החברה הישראלית במונחי השסעים הללו. הספר מוקדש לניתוח מפורט של הקבוצות התרבותיות המגוונות, המאתגרות, לדברי המחבר, את זהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל: המיעוט הערבי על הקבוצות הייחודיות שבו, מהגרי עבודה, אנשי הציונות הדתית, החרדים, המזרחים, העולים מברית המועצות לשעבר, בני העדה האתיופית, וחברי האליטה החילונית־אשכנזית.

הספר תורם להבהרת נושאים מרכזיים הנוגעים לכל אחת מהקבוצות הללו, כגון מעמדו הכלכלי והתרבותי של המיעוט הערבי והשפעתו על תפיסות ביחס לשיתוף פעולה יהודי־ערבי; העמדות המנוגדות כלפי מהגרים מאפריקה, כמשקפות תפיסות בדבר זהותה של המדינה כהומניסטית, או לחילופין – כאתנוצנטרית; הקשר בין כוחו של הציבור החרד־לי לגיטימציה הניתנת בו למוסדות המזוהים עם הדמוקרטיה הליברלית, בראשם בית המשפט העליון; האתגרים שמציב הציבור החרדי למדינה היהודית הדמוקרטית עקב המצוקה הכלכלית שהוא שרוי בה ובשל החינוך החרדי המבטל ערכים דמוקרטיים כגון שוויון אזרחי, חירויות פרט, פלורליזם, וחוקתיות; תפקידם של אנשי רוח המובילים את השיח המזרחי בישראל ושל תנועת ש"ס במה שנוגע לשסע העדתי בישראל; היבטים אנטי־ליברליים בעולםם של יוצאי ברית המועצות לשעבר; הגזענות כלפי עולי אתיופיה ופגיעתה בזהותה היהודית והדמוקרטית של מדינת ישראל; היחלשות המחויבות לזכויות קהילתיות בקרב הציבור החילוני האשכנזי; וההשלכות על דמותה של מדינת ישראל של רעיונות פוסט־ציוניים מחד גיסא, ושל רעיונות לאומניים קיצוניים, מבית מדרשם של הרב מאיר כהנא והרב יצחק גינזבורג, הנוגעים לאלימות, לטרנספר ולהבחנה בין דם יהודי לדמו של הלא־יהודי – מאידך גיסא.

בהמשך מציע הלינגר מתווה משלו לחיזוקה של הזהות היהודית-דמוקרטית של המדינה. טענתו המרכזית היא כי הדמוקרטיה הישראלית ניתנת לחיזוק באמצעות הגברת הזיקה למורשת היהודית. הוא גורס כי ניתן להפיק פרשנות הלכתית אורתודוקסית התומכת במדינת ישראל דמוקרטית, ובלבד שהדמוקרטיה תיתפס לא רק כמונחים ליברליים-אינדיבידואליים-אוניברסליים, אלא מתוך זיקה קומוניטרית המקובלת על הוגים מדיניים כצ'רלס טיילור, מייקל סנדל ומייקל וולצר, המדגישים את מקומה של סולידריות קהילתית בחשיבה הדמוקרטית. לדבריו, "הצגת המתח בין יהדות הלכתית לבין דמוקרטיה ליברלית יוצאת בדרך כלל מתמונת עולם המזהה את הדמוקרטיה הליברלית עם הנחת יסוד אינדיבידואלית ואוניברסלית מופשטת ומוקצנת, הרואה את המדינה כניטרלית וכלא מזוהה עם תפיסות באשר לטוב הציבורי הראוי... לעומת זאת פחות שומעים על תפיסות קהילתניות ורפובליקניות הגורסות שיש ליצור איזון בין זכויות הפרט הליברליות, המדגישות את הממד האינדיבידואלי והאוניברסלי, לבין תפיסה של טוב ציבורי ומחויבות אישית במסגרת חברות בקהילה תרבותית ולאומית שרק במסגרתה יכול היחיד לבחור בחירות בעלות משמעות. תפיסות אלו הרבה יותר קלות ליישוב עם המורשת היהודית, שתמיד ייחסה משקל רב ליסודות הקולקטיביים והפרטיקולריים היהודיים, גם אם הדגישה היבטים אוניברסליים ואינדיבידואליים בדמות האדם שנברא בצלם האל" (עמ' 436).

יש לברך על השילוב שנעשה כאן בין מחקר אקדמי המבוסס על כתבים מאת רבים מחוקרי החברה והמדינה בישראל לבין העמדה הנורמטיבית שהלינגר נוקט מתוך המקום שהוא עצמו מצוי בו. "אני יהודי אורתודוקסי-מודרני, ציוני-דתי, דמוקרט-ליברל ובעל עמדות רפובליקניות וקהילתניות 'רכות'" (עמ' 400), הוא מעיד על עצמו, וכנראה הוא שואף לפתח סינתזה יהודית-דמוקרטית מתוך פרשנות הלכתית אורתודוקסית. השאלה הנשאלת היא אם סינתזה זו אפשרית.

הקושי לעשות זאת עולה כבר בראשית הדרך, כאשר המחבר כותב כי אינו יוצא מעמדה דתית, אלא מעמדה תרבותית היונקת משורשים דתיים שבמורשת היהודית. והרי עמדה תרבותית כזו מנוגדת לאורתודוקסיה ואף לעמדתם של רבים בציבור הישראלי (כולל כאלה שאינם נמנים עם החוגים החרדיים), אשר מעולם לא נפתחו לרעיונותיהם של מי שמכנים עצמם, כהלינגר, "אורתודוקסים מודרניים". אך הבעיה העיקרית בפיתוחה של הסינתזה בין עקרונות הלכתיים ודמוקרטיה נובעת מן הדגש שמושם בספר על חקר רעיונות על פני ניתוח סוציו-פוליטי.

הבעיה ניכרת כבר במשפט הפתיחה של הספר, כאשר המחבר פוסק כי "זהותה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית היא עיקרון יסודי בהווייתה מאז הקמתה". אף כי מדובר באמירה נדושה ומקובלת, ראוי לשאול אם ניתן לדבר על דמוקרטיה במדינה כלשהי כ"עיקרון יסודי" בלא שיימצאו בה חוקה ומגילת זכויות אדם ואזרח,

חילופי שלטון תדירים, הפרדת הדת והמדינה, פיקוח אזרחי אפקטיבי על הצבא, והפרדה ברורה בין הרשות המחוקקת למבצעת. המחבר אינו מתעלם מן הטענה כי הדמוקרטיה הישראלית מוכתמת בשל היעדר חוקה וחקיקת חוקי חירום; קיומה של כפייה דתית בתחומים דוגמת נישואים אזרחיים והיעדר מעמד לזרמים לא-אורתודוקסיים; שליטה רבת-שנים על אוכלוסייה פלסטינית שאינה זוכה לזכויות אזרח; ואפליה כלפי אזרחי ישראל הערבים בתחומים כגון קרקעות, התיישבות, תעסוקה ואוטונומיה תרבותית. מנגד, הוא מאמין כי חיזוקה של מדינת ישראל כמדינה יהודית עשוי להביא ליחס הוגן ושוויוני כלפי האוכלוסייה הפלסטינית. אבל לא די בכך כדי להניח כי התוצאה של חיזוק כזה תהיה שיתוף פעולה יהודי-ערבי בלא לבחון ביתר קפידה עמדות של מיעוטים אתניים, לאומיים ודתיים במדינה המדגישה את זהותה הדתית. גם אין זה משכנע כי מגמות בקרב המיעוט הערבי, הקוראות תיגר על דמותה היהודית והציונית של מדינת ישראל, ניתנות לצמצום באמצעות קידום של מרכיבים תיאולוגיים אלה או אחרים בחשיבה היהודית. הלינגר מתאר את היסודות האוניברסליים שניתן למצוא במשנתם של רבנים והוגים ציונים דתיים מרכזיים, דוגמת הרב משה אביגדור עמיאל, שחזה בעליית הלאומנות בגרמניה והאמין בחוקה אחת לגר ולאזרח; הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שדרש חופש דתי ולאומי לכל העמים היושבים בארץ; הרב שמעון פדרבוש, שחתר למדינה יהודית המקיימת את חירויות הפרט, שוויון אזרחי וצדק חברתי; משה אונא, שהדגיש עקרונות הומניסטיים ואוניברסליים הנובעים מן התורה; הרב יוסף דב הלוי סולובייצ'יק, שנודע בתפיסתו את היהדות כמעמידה במרכזה את היחיד; והרב אברהם יצחק הכהן קוק, שהדגיש את שליחותו האוניברסלית של עם ישראל. ואולם השאלה אם מגמות אוניברסליות אלה עשויות לזכות במעמד דומיננטי בציבור הדתי בהווה ונתרת, בצדק, ללא תשובה, שכן המחבר מודע היטב לכוחות בציונות הדתית המפרשים את בריאת האדם בצלם האל, המיוחסת לאדם הראשון – כמתייחסת רק ליהודים.

לפיכך, נראה כי אין לתאר את התנועות הלאומניות הקיצוניות הפועלות כיום בישראל, ואשר אחרים ממנהיגיהן אף הגיעו לעמדות הנהגה בכירות במדינה, אך ורק כ"אתגר". יש לחקור לעומק את מקורותיו התיאולוגיים, הסוציולוגיים והפוליטיים של התהליך שבו חוגים דתיים לאומיים דחקו לשוליים יסודות דמוקרטיים שנהגו בקהילות יהודיות בעבר, והחליפום בהתנהגות אלימה נוסח הטבח במערת המכפלה, פעולות "תג מחיר" והפוגרום בחווארה. אין גם מנוס מהעלאת השאלה אם התנהגות זו נובעת רק מעיוות של המחשבה היהודית וממה שהלינגר מכנה "פלפול בעייתי" (עמ' 451), או שמא היא גם תוצר ההשלכה של עקרונות הלכתיים אורתודוקסיים למדינת לאום מודרנית, שמטבעה מאמצת פריטיקולריזם גזעני ולוחמני ביתר קלות מאשר אוניברסליזם מכיל ורודף שלום. כך, ככל שהניסיון הנעשה בספר זה לחלץ מתוך המחשבה האורתודוקסית היהודית שאיפה

מדינית ל"תיקון עולם" – הוא ראוי ומבורך. ניתוח סוציו-פוליטי מעמיק עלול לגלות, למרבית הצער, כי חיזוקה של הזהות היהודית של המדינה יוביל להרס הדמוקרטיה.